

Székely János

CALIGULA HELYTARTÓJA

HÁTTÉRANYAG ÉS TANÍTÁSI SEGÉDLET PEDAGÓGUSOKNAK

KÉSZÍTETTE: IVÁNYI-SZABÓ RITA

SZERKESZTETTE: HUDÁKY RITA

Magyartanárok Egyesülete

2015

- A SZERZŐRŐL,
- A DRÁMÁRÓL ÉS
- A RENDEZÉSRŐL ELŐZETESEN

- **Székely János életrajza (Elek Tibor nyomán)**

1929. március 7-én született Tordán, majd 1940-ben szüleivel Marosvásárhelyre költözött, és a Református Kollégium diákja lett. A marosvásárhelyi Katonai Reáliskola huszárhadapródjaként 1944-ben nyugatra viszik, fogolytáborba kerül, ahol átvészel egy súlyos hastífuszt is. Érettségi után a kolozsvári egyetem filozófia szakán tanul. 1952-56 között a bukaresti Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének lektora, majd a marosvásárhelyi Igaz Szó versrovatának szerkesztője. Felesége Varró Ilona, aki később íróként és az Új Élet című hetilap szerkesztőjeként vált ismertté. Édesapját 1958-ban néhány, a kommunistákat és a rendszert bíráló mondataért letartóztatták, és nyolc év börtönre ítélték. Ezután Székely János mindent elkövetett, hogy kihozza apját a börtönből, ekkor írta azokat a verseit és köteteket, amelyeket később nem vállalt. 1990 után a neve a József Attila- és a Kossuth-díj kapcsán is szóba került, de mindent megtett, hogy ne kapja meg egyiket sem (ezt megelőzően is minden díjat visszatartotta). 1992-ben halt meg.

- **Székely János, drámaíró**

Magyarországon Székely János a *Caligula helytartója* 1978-as bemutatója után vált ismertté, leginkább drámaíróként. Ebben nagy szerepe volt a Gyulai Várszínháznak, amely sorra mutatta be a történelmi drámákat (*Dózsa*, 1977; *Hugenották*, 1980; *Vak Béla király*, 1982; *Mórok*, 1991).

„Az erdélyi olvasók nagyjából csak az Igaz Szóban közölt irodalmi alkotásokkal találkozhattak, mivel a *Dózsa*, az *Irgalmas hazugság* és a *Protestánsok* kivételével a többi drámát 1990-ig nem mutatták be a romániai magyar színházak, így ott, még ha értesültek is a magyarországi színpadi sikereiről, Székely továbbra is nagyobb tiszteletnek örvendett költőként, esetleg prózaíróként, esszéistaként, mint drámaíróként.” (Elek Tibor)

Székely János drámáit sokan kevésbé tartják színpadszerűnek, a szerző maga is könyvdrámaként hivatkozott rájuk. A drámai életmű egy része a lírai alkotásokkal együtt formálódott, a drámák műneme-műfajisága sokszor bizonytalan, átmeneti jellegű, talán ezért is problémás az előadhatóságuk.

● *A Caligula helytartója (1972)*

Az úgynevezett „könyvdrámák” menetét az eszmék konfliktusa, küzdelme adja, nem pedig a cselekvésé, hiányoznak belőlük a jelenetekben, poénokban, várható színi hatásokban gondolkodó színműírói fogások. Ilyen jellegű drámákat írt Németh László is, aki szintén a gondolatot tartotta elsődlegesnek.

A Caligula helytartója Székely János hetvenes-nyolcvanas években írt történelmi drámái közé tartozik, amelyek a szerző szerint a keresztény európai kultúra sorsával való szembenézés eredményei. „[A] kötet és a színházi előadások kortárs kritikussai mégsem a szerzői magyarázat mentén értelmezték a műveket, hanem inkább a hatalom és az eszmék, a hatalom és az erkölcs, a zsarnokság és a szabadság kérdésköreit történelmi körülmények közepette vizsgáló, korabeli erdélyi magyar drámaírás kontextusában.” (Elek Tibor)

E történelmi drámák mind tulajdonképpen parabolák, példázatok, hiszen általános érvényű igazságokat fogalmazznak meg. Szikszai Rémusz rendezése is erősen hangsúlyozza a parabolisztikus jelleget. A hetvenes évek erdélyi (és magyarországi) szerzői saját koruk problémáit (kisebbségi lét, diktatúra) vetítették történelmi távlatba, egyrészt mert így jobban ráláttak a témára is, másrészt pedig mert a cenzúrát is könnyebben elkerülték. A korabeli nézők természetesen saját korukra vonatkoztatták a felismert problémákat és kérdéseket, de a példázatoság arra is lehetőséget ad, hogy minden kor a saját maga számára tegye aktuálisá a szöveget. Székely János drámáinak meghatározó eleme a vita, ahogyan a világirodalom számos nagy drámájának is, gondoljunk akár Szophoklész, Schiller (pl. *Stuart Mária*) vagy Madách műveire. *A Caligula helytartója*, a szerző legismertebb, legnagyobb sikerű színpadi műve, verses formájával is az időtlenséget, az örökérvényűséget hangsúlyozza.

● *A Caligula helytartója a Szkéné Színházban*

Az előadás szórólapja szerint a darab „[h]azugság és igazság viszonyát boncolgatja, arra keresve a választ, hogyan maradhat meg embernek az ember, akár gyakorolja a hatalmat – akár, ha ki van téve a hatalmat gyakorlóknak. Becsületről, barátságról és hűségről szól. No meg árulásról és öncsalásról. Arról, hogy végre kell-e hajtani a parancsot, bármilyen örült is vagy mindent feláldozva szembeszállni véle. Áruló-e az, aki az emberségében leli meg hazáját, vagy eleve bukásra van ítélve.”

Szikszai Rémusz 2011-es rendezése következetes látvány- és hangzásvilágával, finom értelmező gesztusaival a drámai szöveg hangsúlyozására, a szövegben kifejtett problémák megértésére törekszik: az előadásban elhangzó színpadi szöveg alig tér el a megjelent drámától, az előadást nagymértékű szövegtisztelet jellemzi. A kristálytisza gondolatiságot, az érvekre és ellenérvekre épülő szerkezetet támasztja alá a fény és a sötétség éles váltakozása, az árnyékok szerepe, a fekete ruhák és az emberi bőr kontrasztja. A minimalista jelmezek és a díszlet nem törekszik korhűségre: elsősorban a zsidó előkelők ruhája emlékeztet a történelmi korra és viselőik rangjára, a katonák és Decius ruhája katonai öltözékre hasonlít, Caligula bő fekete lebernyege pedig a rangját is jelezheti, de tépelődésében olykor felidézi Ádámot, Faustot, Mefisztót, Wolandot – a kísértésnek kitett embert és a kísértőt egy személyben.

A díszlet – a többféle stílust felidéző női szobrok – elsősorban a darabban rejlő ciklikus történelemszemléletet erősítik, amely a szövegben kimondva is megjelenik: a hatalom elleni harc azért is értelmetlen, mert zsarnokok mindig is voltak és lesznek.*

A darab időtlenségét, parabolisztikus jellegét erősíti Tom Waits zenéje is, amely hol katonazenére emlékeztet, hol pedig megrendítően lágy és szomorú.

A színpad és a nézőtér viszonylag szűk tere szintén az emberi cselekvőképtelenséget, a lehetőségek hiányát hangsúlyozza. A szín nem változik, a helyszín és a jelenetek változását az jelzi, hogy a testőröket játszó színészek felcserélik a háttérben álló szobrok sorrendjét: mindig Petronius gyűléstermében/könyvtárában vagyunk, csak épp ideiglenes vagy állandó szállásán. Caligula hangsúlyosan kicsiny aranszobra az előadás során hol az előtérben, hol a háttérben van. A szobrokat a darab elején a testőrök hatalmas faládákból pakolják ki – az üres ládák azután a szobrok talapzatául szolgálnak, és jelezhetnek egyfajta ideiglenességet, otthontalanságot, illetve magát a bezártságot is. Petronius döntésképtelenségében végül beül az egyik ládába, szinte elbújik a világ, a döntéshelyzet előtt. A nagyon tudatosan átgondolt, hangsúlyos, de nem túlzó – egyszerre korhű és kortalan – díszlet és zene rengeteg értelmezési lehetőséget felvet.

A színészek visszafogott és pontos érzelmekkel dolgozó játéka ugyancsak szigorú szövegértelmezésnek rendelődik alá. Mozgásuk, helyváltoztatásuk átgondoltságára példa Petronius és Barakiás mozgása az expozícióban, amely érzékenyen jelzi a vitában elfoglalt helyzetüket és ennek változását. A színészek mozdulat- és gesztusrendszere, egész színészi eszköztára az értelmezést segíti, és azt az érzést erősíti a nézőben, hogy ami a színpadon történik, az itt és most, velünk, hétköznapi emberekkel történik valójában, így elkerülhetetlenül önvizsgálatra és önismeretre késztet.

*Ahogy Madách Lucifere fogalmaz az egyiptomi színben: „Ah, fáraó, rajongsz; hisz a tömeg / A végzet arra ítelt állata, / Mely minden rendnek malmán húzni fog, / Mert arra van teremtvé. Már ma mentsd fel: / Amit te eldobsz, ő meg nem nyeri, / És új urat keres holnap magának. / Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán, / Ha a gazdának szükségét nem érzi? / Ha kebelében öntudat lakik?” De akár Arany ciklikusan újratermelődő gonoszság-felfogását is idézhetjük: „Vörös Rébék általment a / Keskeny pallón: most repül; / Egy varjúból a másikba / Száll a lelke, vég ne’kül...”

- **A CALIGULA HELYTARTÓJA AZ ISKOLÁBAN**
- **MIKOR ÉS KIKNEK TANÍTSUK?**

Mivel a darab nagyon sokrétű és nagyon általános emberi kérdésekre keresi a választ, ezért a középiskola minden évfolyamán alkalmas a feldolgozásra.*

- **A CALIGULA HELYTARTÓJA ÉS AZ ANTIGONÉ**

A kilencedikes tananyagból az *Antigoné* mellett illeszthető a *Caligula* a tanmenetbe. A két dráma kérdésfelvetése nagyon hasonló: az embertelen hatalom parancsának, vagy saját belső törvényeimnek megfelelően cselekszem-e, behódolok-e a zsarnoki hatalomnak, vagy pedig meg tudom őrizni – akár az életem kockáztatásával is – az integritásomat, a belső függetlenségemet.

A két szöveg között persze fontos különbség, hogy Petronius, a helytartó, sokkal inkább „magára van hagyva” a választás kényszerével, Caligula csak küldönc útján érintkezik Petroniussal, nincs olyan közvetlen módon jelen, mint Kreón Szophoklész drámájában.

Bár a konfliktus mindkét szövegben – a hatalom konkrét jelenlététől vagy hiányától függetlenül – elsősorban lelki szinten zajlik. Antigoné a földi törvénnyel az isteni törvényt szegezi szembe, Petroniusnál pedig a szintén földi zsarnok parancsával saját lelkiismerete áll szemben – az isteni törvény rejtettebb formában jelenik meg tehát.

A konfliktus kiváltó oka mindkét drámában erősen jelképes. A halottak eltemetésének szükségessége és az a parancs, hogy Caligula szobrát be kell vinni a zsidók templomába, egyaránt többletjelentéssel ruházódik fel az érintettek számára.

Mindkét dráma a dialógusnak egy sajátos formájára, a vitára épül, így az érvelés tanításában is nagy segítséget nyújthat a szembenálló felek álláspontjának elemzése, különféle vita-feladatok gyakorlása.

*A feladatokban említett, vagy kis méretben megjelenített illusztrációk a feladatsorhoz csatolt ppt-fájl segítségével felhasználható/kivetíthetők.

• AZ „ESZTELENSÉG” – ANTIGONÉ / CALIGULA HELYTARTÓJA

A józan ész és az esztelenség fogalma mindkét drámában központi jelentőségű, és refrénszerűen ismétlődik a dráma különböző pontjain.

Az *Antigoné*ban először Iszméné mondja Antigonéra („Esztelen, ki túlerővel harcba szállva elbukik.” (Mészöly Dezső fordítása), majd Kreón Antigonéra és viszont, később Haimón és Teiresziász, a jós is esztelenséggel vádolja Kreónt.

Feladat: Fürtábra segítségével beszéljétek meg, mit jelent az esztelenség az *Antigoné* szövegében? A Székely-darab ismeretében megválaszolhatjátok azt a kérdést is, hogyan változik a szó jelentése a *Caligula* szövegében.

Petronius

*A kis csizmás ! Germanicus fia!
De hát egy bunkót, egy eszeveszett,
Egy esztelen, egy féleszű tapírt...*

Decius

Mit?

Petronius

Tapírt!

Decius

Tapírt?

Petronius

*Egy ilyen tigrist mégsem hagyhatunk
Uralkodni a fél világ felett!*

[...]

Júdás

Megölöm.

Barakiás

Kit?

Júdás

Ezt a sátánt, ezt az esztelen

Hiénát, ezt a féleszű tapírt.

Barakiás

Mit?

Júdás

Tapírt.

Barakiás

Tapírt?...

Petroniust?

Júdás

Igen.

Páros vitával megtárgyalhatók az alábbi tételmondatok:

- „...mert esztelen, ki túlerővel harcba szállva elbukik.”
- „Elérhetetlen célt kitűzni sem szabad.”

Az *Antigoné*ban a konfliktus a két főszereplőben nyilvánul meg; Antigoné képviseli az isteni törvényt, Kreón a földi hatalom törvényét, és mivel nagyjából ugyanolyan jellemvonásokkal rendelkeznek – mindkettő „esztelen”, azaz makacs, képtelen engedni a saját igazából, képtelen a vitára, a másik álláspontjának meghallgatására, illetve megértésére – ezért a kiinduló helyzetből egyértelműen következik a tragikus végkifejlet, amely mindkét főszereplőt eléri.

Az *Antigoné* dialógusaiban a felek eleinte megkísérlik álláspontjuk kifejtését, a vita azonban rendre ingerült veszekedésbe, vádaskodásba, személyeskedésbe torkollik – ez elsősorban Kreón hibája, de Antigoné is így vitatkozik nővérével.

A *Caligula helytartójában* két világrend: a zsidó főpap, Barakiás által képviselt isteni törvény és a földi törvény (Caligula parancsa) nem két személy ellentétében ütközik, hanem Petronius személyén belül. Ő a helytartó, aki Caligulát képviseli, ám Barakiás érvei mégis fokozatosan meggyőzik. Ilyen értelemben a Székely-dráma konfliktusrendszere – bár nagyon hasonló – mégis összetettebb az *Antigoné*hoz képest.

● SZISZÜPHOSZ MÍTOSZA / ÖRKÉNY: TÓTÉK ÉS A CALIGULA HELYTARTÓJA

A 12.-es irodalom tananyagból elsősorban Örkény István *Tóték* című drámája/kisregénye kínál összehasonlítási alapot. Mind a kisregény, mind a dráma bevezető szövege olyan kérdéseket vet fel a (kis)ember és a hatalom kapcsolatáról, amelyeket a Székely-dráma is feszeget.

A kisregény bevezetője:

„Ha egy kígyó (ami ritkaság) fölfalja önmagát, marad-e utána egy kígyónyi úr? És olyan erőhatalom van-e, mely egy emberrel ember voltát megetethetné? Van? Nincs? Van? Fogas kérdés!”

A dráma bevezetője:

Örkény István: Levél a nézőhöz (részlet)

*(...) A háború azonban, életem és gondolkozásom sorsfordulója, sok mindenre megtanított. Arra is, hogy a magyar sors mindig tele volt sziszüphoszi helyzetekkel, korszakokkal, évszázadokkal, de annyira talán még soha, mint ebben a háborúban. (...) De én, az én Sziszüphoszomat egészen másként látom. (...) Nem a csúcsról lefelé indultában, mint Camus; én mindig a síkságon láttam, amikor a sziklának feszülve, görgetni kezdi felfelé. (...) Azt, hogy mire van ő ítélve, tudja. Gyötrődése hiábavaló, a szikla legurul majd, és újra meg újra legurul, az idők végeiglen. (...) Az esze ugyan azt mondja, hogy minden hiába, de ösztönei nem hallgatnak az észre. (...) Abban a paradoxonban élünk, hogy csak értelmünk veszi számba a ránk váró végzetet. Életösztönünk mást mond. (...) Tót Lajos persze nem volt Korintosz királya, hanem csak egy községi tűzoltó egy hegyvidéki községben. Ennélfogva sohasem sértette meg az isteneket. Hát akkor mi volt a bűne? Talán nem is volt bűne, legföljebb az, hogy abban a korban élt, amikor csupán egy választás volt: vagy lázadónak, vagy Sziszüphosznak lehetett csak lenni. (...) Ha egy népet beletörödni tanít a sors, persze nehéz bűnösnek bélyegezni azt, aki a végkimerültségig folytatja a beletörődést. Még nehezebb elítélni éppen ezt a tűzoltót, hiszen eljön a perc, amikor azt mondja: nincs tovább – és maga zúdítja le a sziklát a völgybe. Igaz, a percet nem jól választotta meg: lázadása már hiábavaló, elkésett, esztelen. De ebben is miért ő a hibás? Vannak boldog népek: ők a jókor lázadók. Mi a nem jókor lázadók fajtája vagyunk. Ha igaz, hogy életünk a remény és a reménytelenség ingajátéka, akkor maga a létezés nem abszurd, csak azzá válhatik, bizonyos helyzetekben, korszakokban, időpontokban. Amikor már reménytelenül cselekszünk, akkor az a cselekvés abszurd. Én azt vallom – és ezt példázza a *Tóték* -, hogy az ember egyetlen kiútja a tett. Ezért „hagyom” gyilkolni is Tótot, pedig az a gyilkosság akkor már fölösleges és esztelen. Ilyen értelemben, a reménytelenség állapotában, Tót Lajos valóban „abszurd hőssé lesz”.*

Kérdés: Mennyiben kapcsolódhat Petronius helytartó lázadása Sziszüphosz (illetve Tót Lajos) lázadásához, mennyiben abszurd ez a két történet?

Válaszlehetőség: Az abszurd nem teljesen távoli Székely Jánostól sem, hiszen a dráma végén hiányzik a katarzis, Petronius hősie önfeláldozása értelmetlenné válik, és csak a kínzó lelki ismeret-furdalás és üresség marad:

Petronius Ha igaz amit mondasz, Decius,
Az alattvalók egyetlen valódi
Mentsége az, hogy túléljük a császárt.
De hát, ez egy emberélet
Tartalmának mégiscsak kevés.
Vád ez, barátom, nem pedig vigasz.

Háttér: Camus mind Örkényhez, mind Székely Jánoshoz kapcsolódik, nem csupán az abszurd és a Sziszüphosz-téma, hanem Caligula kapcsán is, hiszen Camus is írt drámát Caliguláról 1939-ben, amelyben az alapkérdés az emberi szabadság határaival kapcsolatos. Ez a kérdés megjelenik Székely Jánosnál is.

Decius
Boldog vidék! Irigylendő vidék!
Petronius
Igaz is, ember, hiszen te azóta
Már konzul kéne légy.
Nem értem, akkor hogy kerülsz ide.
Decius
Jaj, kedvesem, nem volt üresedés.
Petronius
Nerva helyére ki került?
Decius
Egy csődör.
Petronius
Jó, jó, megértem, hogy dühös vagy, azt is
Készséggel elhiszem, hogy nem különb
Egy csődörnél – de áruld el, ki az.
Decius
Egy ló. Egy csődör.
Nem tréfálok. Konzulunk a császár
Kedvenc cirkuszi ménje, Incitatus.
Hagyjuk ezt.
Hagyjuk, barátom, mert megöl a szégyen.
Petronius
Csak nem arról beszélsz, uram...
Decius
De arról.
Nyugodj meg, arról. Hagyjuk a fenébe.
Amit a szenátorokkal
Naponta művel...
Petronius
Azokkal mit tett?
Decius
Képzeld, úgy látta jónak, hogy néhányat
Leölessen közülük, másnap aztán

Éppúgy nevükön szólította őket,
Mintha élneek.
Petronius
Te ott voltál?
Decius
Nem.
Petronius
Akkor nem hiszem.
Decius
Hallgass ide. Apám megengedett
Magának néhány tréfát ellene,
(Emlékszel, milyen szabadszájú volt)
És képzeld: másnap megfojtva találtuk.
És képzeld csak, eljött a temetésre.
És képzeld csak: a halotti toron
egész éjjel a pofámba vigyorgott.
Petronius Ezt nem tehette.
Decius
Mért, talán a germán
Légiókat nem végeztette ki?
Épp azokat, amelyek felnevelték és
„Kis csizmás”-nak becézték.
Decius Megtizedelte őket.
Petronius Nem tehette.
Decius
Megtette. Mindent megtehet. Meg is tesz.
Petronius Igaz. Miért ne?
Decius
S találd ki, kérlek, mit akar vele?
Kipuhatolni a teljes szabadság
Lehetőségeit és határait.
Felmérni: meddig mehet el az ember.
A lehetetlent kísérti.
Petronius Lehet.

- ÖTLETEK TÖRTÉNELEMÓRÁRA,
- SZÍNHÁZLÁTOGATÁS ELŐTTI FELADATOK

A történelmi dráma kevert jellege a történelemórai megbeszélést is indokolja. A feladatok bármelyik évfolyamon használhatók, akár már kilencedikben is, előfeltétele csupán az, hogy a diákok tisztában legyenek a demokrácia és a diktatúra fogalmával. Szerencsére ezek a kategóriák már a görög poliszdemokrácia kapcsán előkerülnek (bár a diktatúra helyett itt még zsarnokságot vagy türanniszt emlegetünk), és főbb vonásaikban egészen a huszadik századig változatlanok maradnak. A római köztársaság és császárság kialakulása szintén szorosan köthetők a tárgyalt drámához.

- CALIGULA MINT TÖRTÉNETI SZEMÉLY

A történeti személyiség és a dráma szereplője természetesen nem hozható teljesen fedésbe egymással, hiszen a drámai szöveg mindig fikción alapszik. Azonban Caligula életét és személyiségét elsősorban Suetonius és Tacitus leírásaiból – azaz szubjektív szövegekből – ismerjük, tehát a fikció a történelemről alkotott képünkbe is belejátszik.

Jellemterkép: A leírás alapján készítsetek csoportban jellemterképet Caliguláról! 2-3 érv segítségével támasszatok alá legalább négy tulajdonságot!

Érvelés: A diktatúráról és a demokráciáról való tudásotok alapján állapítsátok meg párban, hogy Caligula zsarnok-e, és állításotokat érvekkel is támasszátok alá!

Érvelés: Az olvasottak alapján válaszoljátok párban arra a kérdésre, hogy vajon teljhatalma van-e Caligulának? Állításotokat érvekkel is támasszátok alá!

Szerepjáték: Képzeljétek el kiscsoportban egy olyan szituációt, amikor Caligula vitatkozik a szenátusban az arisztokratákkal. Milyen vitás kérdések kerülhetnek elő? Milyen kérdéseket tesznek fel a szenátorok Caligulának, és ő hogyan válaszol nekik?

(Legyen szabály, hogy Caligula nem ítéltet indoklás nélkül halálra, a kérdésekre érdemben válaszolnia kell. Haladóbb, a drámajátékban otthonosabb csoporttal úgy is játszhatjuk, hogy Caligulát két diák testesíti meg: az egyik megpróbálja fenntartani a „jó” és demokratikus császár látszatát, és ennek megfelelően válaszol, a másik pedig azt mondja, amit Caligula valójában gondol.)

Leírás a jellemterképhez:

Caius Caesar, Caligula (37-41)

„Az ekkor 25 éves fiatalember igen népszerű volt, különösen a hadseregben. Gyermekkorát apja (Germanicus) mellett a katonák között töltötte, ekkor kapta a Caligula (kiscsizma) melléknevet. Állítólag a katonák hívták így, mert a gyermek kicsiny katonai lábbelit viselt. Trónralépésekor azonban súlyos betegség tört ki rajta, sokáig kétséges volt az életben maradása is. Forrásaink alapján csak valószínűsíthető, hogy agyhártyagyulladás lehetett. Az azonban bizonyos, hogy a betegség következtében egy örült került a Római Birodalom élére. Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulása beteges nagyzási mániája volt. Önmagát istennek, istenkirálynak képzelte, szobrát a birodalom minden templomában fel akarta állíttatni. A hajdani fáraók mintájára saját húgát, Drusillát vette feleségül. A legelőkelőbb családok tagjait nyilvánosan megalázta, megfuttatta őket kocsija mellett, vagy megkorbácsoltatta. Voltak olyanok, akiket arra kényszerített, hogy gladiátorként lépjenek fel a cirkuszban. Beteges gyönyörűséget talált mások szenvedésében. Az előkelő családok megaláztatásait azzal is fokozta, hogy – állítólag – Incitatus nevű lovát ki akarta nevezni consulnak. Rövid uralkodása alatt esztelen pazarlásával szinte teljesen kiürítette a kincstárat. Végül egy szenatori körökben szervezett összeesküvés áldozata lett, testőrségének egyik tribunusa, Cassius Cherea ölte meg 41. január 24-én. A császár halála után a megvadult praetorianusok végigdúlták a palotát. Ekkor találták meg egy fülkébe rejtőzve Caligula nagybátyját, Claudius. Egyes források szerint gúnyból kezdték kiáltozva imperátornak köszönteni, s mintegy „véletlenül” kiáltották ki császárnak. Valószínűbb azonban az az adat, hogy Claudius fejenként 15 ezer sestertiust ajánlott a testőröknek. Annyi azonban tény, hogy a senatus csak utólag adta meg hozzájárulását az új princeps megválasztásához.”

(Herber-Martos-Moss-Tatár-Tisza: Történelem 2., Reáltanoda Alapítvány, 1996.)

• DEMOKRÁCIA VAGY EGYEDURALOM?

Feladat: Az ókor óta rengeteg filozófus és gondolkodó (többek között Platón, Campanella, Mórus Tamás) próbálta megalkotni az ideális állam modelljét, ezt a műfajt az irodalomban utópiának nevezzük. Kis csoportokban alkossátok meg egy ideális állam modelljét! Arról, hogy demokráciát, vagy egyeduralmi rendszert képzeltek el az államotokban, mindenképpen döntsetek!

(Szempontok: irányító hatalom, végrehajtó hatalom, jogalkotás, belső-külső védelem, gazdaság, pénzügyek, társadalmi rétegek, értelmiség-munkások szerepe, vidék-városok kérdése, stb.)

Az előző feladat folytatása: Képzeljétek el, hogy valamilyen külső/belső veszély (katonai támadás, pusztító járvány, természeti katasztrófa) fenyegeti az államotokat! Hogyan oldanátok meg a helyzetet?

Érvelés: Egy nagy kiterjedésű, több tartományból álló államot demokratikus vagy egyeduralmi úton könnyebb irányítani? Véleményeteket érvekkel is támasszátok alá! Történelmi példákat is használhattok érvként!

Vita: a demokráciáról és az egyeduralmi rendszerekről.

Tételmondatok:

- *Egy demokratikus berendezkedésű országban is szükség van erőskezű vezetőre.*
- *A demokrácia erős vezető nélkül anarchiához vezet.*

A tételmondatokat a gyerekek a páros vita módszerével vitatják meg, azaz kettesével, utána egy-két vitát meg is hallgathatunk, illetve érv-pingpongot is játszhatunk. (Valaki elkezdi egy érveléssel, akinek van érve rá, az feláll, és válaszol, ha a páros kifogyott az érvekből, cserélődnek a szerepeket, mindig az veszi át a támogató és ellenző szerepét, akinek éppen van megfelelő érve).

Cél annak belátása, hogy a demokrácia és az egyeduralmi rendszer egyaránt vezethet diktatúrához, önkényuralmi rendszerhez.*

*A feladathoz egy 2008-as felmérés is használható illusztrációként, ez a kép a feladatsorhoz tartozó ppt dokumentumban található.

• GLOBALIZÁCIÓ VAGY NEMZETI SZUVERENITÁS?

A nemzeti szuverenitás és a globalizáció kérdése szintén központi problémája a Székely János-darabnak, hiszen Caligula (és kezdetben helytartója, Petronius is) egy közös kultusszal akarja egységesíteni a széthúzó provinciákat, Petronius vitapartnerre, a zsidó rabbi szerint azonban ez a népek (többek között a zsidóság) létét veszélyeztetné. A kérdés Székely János korában (kommunizmus erőszakos terjesztése) és napjainkban (globalizáció, EU egységesítő tendenciái) is igen aktuális, és szintén alkalmat ad a vitára.

Vita: A négysarkos vita menete: a négy sarok négy álláspontot képvisel: Egyetértek. / Nem értek egyet. / Inkább egyetértek. / Inkább nem értek egyet. – A gyerekek saját véleményük szerint választanak sarkot magunknak, majd egyesével, egy-egy érveléssel megindokolják, hogy miért oda álltak, és igyekeznek társaikat is meggyőzni érveikkel.

Tételmondatok:

- *A globalizáció megöli a helyi kultúrát.*
- *Az Európai Unió jelmondata: „Egység a sokféleségben” megvalósíthatatlan utópia.*
- *Az Európai Unió csak akkor lehet erős, ha a globalizáció fontosabb, mint a nemzeti szuverenitás.*
- *A sokféleség megtartása káoszhoz vezet.*

Az alább mellékelt szövegrészletet a gyerekekkel folytatott négysarkos vita előtt és után is elolvashatjuk. Ha kevésbé gyakorlottak a vitázásban, akkor érdemes talán előtte, ha viszont vannak saját érveik, akkor utólagosan össze lehet ezeket vetni Székely vitatkozó feleinek érveivel.

Petronius, a szíriai és palesztinai helytartó parancsot kap: A császár szobrát fel kell állítani a zsidó nép templomában. A zsidóság képviselői szerint ez a gesztus a nép hitét, ezáltal önzonosságát pusztítaná el. Ha a szobrot nem viszik be, akkor viszont fennáll – Caligula bosszúja folytán – a nemzethalál lehetősége.

Petronius

*Hát jó – akkor előbb elmondom én.
Hát idehallgass. Itt van ez a nagy,
Ez a már-már túlságosan hatalmas
Birodalom, Róma, közös hazánk.
(Elismerem, nekem inkább, mint nektek,
De így vagy úgy, mindannyiunknak az.)
Nos, birodalmunk hódításon nyugszik.
Olykor már az a benyomásom, hogy csak
Addig áll fent, míg növekedni tud.
Figyelsz?*

Barakiás

Rendkívül figyelek, uram.

Petronius

*Meghódított provinciákban,
Hódítás által egyesülő
Világban élünk. Elgondolni is
Irtózatos, hogy egyszer összedőlhet.
A barbárság, a káosz jönne el.*

Barakiás

*Egy pillanatra, kérlek, nem azért, hogy
Ellenkezzem, csak hogy megértselek.
Uram, nem tudsz te elképzelni egy
Látószöveget, amelyből ez a roppant
Ijesztő káosz – szabadságnak látszik?
Mert népem szeme ilyen szögben lát.*

Petronius

*Becsüllek, rabbi, bátor vagy-de tévedsz.
Róma hozta el nektek is a rendet,
A békét és a türelmet. S ha mindezt*

Nem hozta: Róma mégis adva van.

Barakiás

Más szóval, Róma a kiindulás.

Petronius

*Jól mondod. Ez a premissza, amelynek
Alapján még locsoghatunk. Ezen túl
Egy ujjal már a kard beszél.*

Barakiás

Értem.

Petronius

*Hitükben kell, idegeikben kell,
Látásukban, érzéseikben kell
Összefűznünk a tartományokat,
Különben folyton szétcsellengenek.
Közös vallást kell adnunk népeinknek.
Na most már, rabbi, nem azt kérdelek tőled,
Hogy egyetértesz-e, hanem csak azt,
Hogy megérted-e mindezt?*

Barakiás

Uram, isten.

Petronius

*Ez van. Na, most már elgondolhatod,
Milyen világbotrány volt eddig is,
Hogy császárok kedvezése folytán
(Gyöngeség volt, de mondjunk kedvezést),
Pontosan a ti jeruzsálemi
Templomotokban mindmáig sem áll
A császár szobra. Érted, mit jelent ez?*

Barakiás

Nagyjából.

● AKTUALITÁS

Vitatéma: A felmerülő problémák a Római Birodalom, pontosabban Caligula uralkodásának idején kívül még mikor aktuálisak?

Rövid esszé: Írj kétperces szöveget arról, hogy szerinted mi a különbség az erőskezű politika és a zsarnokság között!

● PARANCS ÉS EGYÉNI FELELŐSSÉG

Vitatéma: Mely történelmi korokban játszott fontos szerepet a parancs mint mentő körülmény?

Javasolt *tételmondat:* *A parancs felment a személyes felelősség alól.*

Lehetséges párhuzam: a nemzetiszocializmus, illetve a haláltáborok.

A témához javasolt szöveg: a dráma záró párbeszédének részlete:

Decius

*Ők vádolták be egymást, te csupán
Hittél nekik – és mentetted magad.
Ezután is
Jönnek örültek és örült helyzetek.
Sosem lesz úgy, hogy az örültek ránk
ne kényszerítsék örültségüket – mert e
nyomorult faj
Bármire kényszeríthető.
De gondolj bele: mentség is a kényszer,
Ha van főnököd, van mentséged is.*

Petronius

*Ha igaz amit mondasz, Decius,
Az alattvalók egyetlen valódi
Mentsége az, hogy túléljük a császárt.
De hát, ez egy emberélet
Tartalmának mégiscsak kevés.
Vád ez, barátom, nem pedig vigasz.*

Kiegészítő forrás a nürnbergi perről:

„1950-ben az ENSZ egy külön bizottsága megfogalmazta az úgynevezett „nürnbergi elveket”, melyek „az emberiség békéje és biztonsága ellen elkövetett bűncselekményeket” az alábbi pontokban foglalták össze:

- A személyes felelősség elve;
- A nemzetközi jog erősebb a nemzeti jognál;
- A felségjog elve nem biztosít mentelmet;
- A felsőbb parancs nem mentesít;
- Mindenkit törvényes eljárás illet meg;
- A béke elleni, a háborús és az emberiség elleni bűncselekmények meghatározásai;
- Nemzetközi jogsértésben vétkes e cselekmények támogatója.

Az elvek megfogalmazásuk után nem emelkedtek kötelező joggá, de mégis rendkívüli jelentőségűvé váltak, hiszen kimondatott a személyes felelősség elve, azaz a bűnösök nem élvezhetnek immunitást, nem mutogathatnak az államra, mint ahogy a felsőbb parancs sem mentesít, a bűnöket nem követhetik el a továbbiakra való hivatkozással. Azonban nem csak elviekben szolgált a per mintául. A nem sokkal később rendezett perek során gyakorlatban is alkalmazták a „nürnbergi elveket”.

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCrnbergi_per – Utolsó letöltés: 2015. 02. 08.)

- ÖTLETEK MAGYARÓRÁRA,
- SZÍNHÁZLÁTOGATÁS ELŐTTI FELADATOK

„...nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet”?

- FELKÉSZÜLÉS: A DARAB ZENE- ÉS LÁTVÁNYVILÁGA – JÓSLÁS

Zenehallgatás: Tom Waits *God's away on business* című száma

(<https://www.youtube.com/watch?v=6xCVzV4uW00>; – Utolsó letöltés: 2015. 02. 09.)

Kapcsolódó feladat: Ha tanultok angolul, vizsgáljátok meg az eredeti dalszöveget, ha nem, olvassátok el egy diák műfordítás-kísérletét!

Mit árul el a dallam, a zene? Mire utalhat a cím/refrén?

Milyen érzések, hangulatok jutnak az eszetekbe a zene hallatán?

Fogalmazzatok meg jóslatokat: milyen kérdéseket, problémákat fog tárgyalni a dráma?

Várható válaszok: alapvető erkölcsi kérdésekről, jó és rossz kapcsolatáról, az ember felelősségéről és választási lehetőségeiről, a szabad akaratról és Isten szerepéről, a szenvedés problematikájáról lesz szó

Szórólap: A jóslatok megfogalmazása után vizsgáljátok meg a dráma szórólapjának a szövegét, és állapítsátok meg, melyek voltak azok a jóslatok, amelyek eszerint igaznak bizonyulnak majd!

A szórólap szövege:

A Caligula helytartója a magyar drámairodalom egyik csúcspontja. Hazugság és igazság viszonyát boncolgatja, arra keresve a választ, hogyan maradhat meg embernek az ember, akár gyakorolja a hatalmat – akár, ha ki van téve a hatalmat gyakorlóknak. Becsületről, barátságról és hűségről szól. No meg árulásról és öncsalásról. Arról, hogy végre kell-e hajtani a parancsot bármilyen örült is vagy mindent feláldozva szembeszállni véle. Áruló-e az, aki az emberségében leli meg hazáját, vagy eleve bukásra van ítélve. [...] A Caligula helytartója világunk valóságtartalmát boncolgatja. Arra keresi a választ, mikor, miért mondunk igazat. Mit gondolunk igaznak, bár lelkünk mélyén tudjuk, hogy hazugság. Ez a gondolat az, amely a Caligula szobrát hozó és azt Jeruzsálemben felállítani akaró Petroniust is hosszasan kínozza: szabad-e a császár nyilvánvalóan örült parancsát akár véráldozat árán végrehajtani, megmentve így az egész római birodalmat? Vagy hallgatva a lelkiismeretre, meg kell tagadni a parancsot, kockáztatva akár a római birodalom egységét is?

Tom Waits *God's away on business*

*I'd sell your heart to the junkman baby
For a buck, for a buck
If you're looking for someone
To pull you out of that ditch
You're out of luck, you're out of luck*

*The ship is sinking
The ship is sinking
The ship is sinking
There's leak, there's leak,
In the boiler room
The poor, the lame, the blind
Who are the ones that we kept in charge?
Killers, thieves, and lawyers*

*God's away, God's away,
God's away on Business. Business.
God's away, God's away,
God's away on Business. Business.*

*Digging up the dead with
A shovel and a pick
It's a job, it's a job
Bloody moon rising with
A plague and a flood
Join the mob, join the mob
It's all over, it's all over, it's all over
There's a lick, there's a lick,
In the boiler room
The poor, the lame, the blind
Who are the ones that we kept in charge?
Killers, thieves, and lawyers
God's away, God's away, God's away
On Business. Business.
God's away, God's away,
On Business. Business.*

[Instrumental Break]

*God damn there's always such
A big temptation
To be good, To be good
There's always free cheddar in
A mousetrap, baby
It's a deal, it's a deal
God's away, God's away, God's away
On Business. Business.
God's away, God's away, God's away
On Business. Business.
I narrow my eyes like a coin slot baby,
Lether ring, lether ring
God's away, God's away,
God's away on Business.
Business...*

Műfordítás-próba:

*Eladnám a szívedet az ószeresnek drágám
Ha csak egy dollár, hacsak egy dollár lenne is
az ár
Ha valaki olyanra vársz, aki nem hagy az
árokban
Akkor peched van, akkor peched van.*

*Elsüllyed a hajó
Elsüllyed a hajó
Elsüllyed a hajó
Szivárgás van, szivárgás van a gépteremben
Szegényeket, bénákat, vakokat hagyunk
őrizetnek
Gyilkosokat, tolvajokat és ügyvédeket*

*Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.
Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.*

*Hullákat kikaparni ásóval, csákánnyal
Ez csak munka, ez csak munka
Véres hold kel fel pestissel és árvízzel
Állj be te is csőcseléknek, állj be te is
csőcseléknek
Úgyis mindennek vége, mindennek vége
Hisz' szivárgás van, szivárgás van a
gépteremben
Szegényeket, bénákat, vakokat hagyunk
őrizetnek
Gyilkosokat, tolvajokat és ügyvédeket*

*Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.
Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.*

*Bakker de nagy mindig a kísértés
Hogy jó legyél, hogy jó legyél
És ingyé van a sajt egeret fogni
Csak hogy vegyél, csak hogy vegyél*

*Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.
Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.*

*Összehúzza a szemem, mint egy perselynyílás
Hadd csörögjön bárhol, hadd csörögjön bárhol
Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.
Isten távol, Isten távol,
Isten üzleti okból távol. Üzleti okból távol.*

(Sepp Ákos fordítása)

● ELEMZŐ FELADATOK

● A SZEREPLŐK RENDSZERE

Feladat: Próbáljátok meg 3-4 fős csoportokban eldönteni a szereplők listája és a hozzájuk tartozó leírás alapján, hogy milyen hierarchia létezhet a szereplők között!

Ki kinek parancsolhat, vannak-e olyanok, akiket egyenrangúaknak feltételeznek? Ha igen, miért?

Érdeemes a szereplőket összekeverve, esetleg kis cetliken kiosztani:

P. PETRONIUS, római patrícius, Caligula helytartója

DECIUS római lovag, Caligula állandó követe

LUCIUS, római fiatal nemes, Petronius segédtsztje

PROBUS, egy másik, szemmel láthatóan germán származású segédtszt

I. AGRIPPA, Palesztina királya

BARAKIÁS, a jeruzsálemi templom főpapja, az egyháztanács elnöke

JÚDÁS, zsidó politikus, az államtanács tagja

Variáció ugyanerre a feladatra: A szereplők nevét/funkcióját kiosztjuk a diákok között, akik sétálnak a teremben, és párbeszédet kezdeményeznek más diákokkal – a párbeszéd ne kérdésekből álljon, hanem felszólításokat adjanak egymásnak, és a másik válaszából (hajlandó-e teljesíteni a parancsot vagy nem) próbálják meg kitalálni, hogy ki lehet ő, és hol helyezkedhet el a hierarchiában. Szereplőként Caligulát is kioszthatjuk.

Élőkép: Alkossatok csoportos élőképeket (szoborcsoportokat), amelyekben a szereplőket egymáshoz képest felvett testtartásuk alapján lehet felismerni!

A többi csoport (a nézők) feladata kitalálni, hogy melyik szereplő kicsoda.

Képek: Vizsgáljátok meg a következő előadás-fotókat, próbáljátok eldönteni, hogy kik szerepelhetnek az egyes fotókon, és hogyan jelenik meg a hierarchia a szereplők testtartásában, öltözetében, egymáshoz képest elfoglalt pozíciójában?

Találtok-e hasonlóságot saját élőképeitekkel?

● JELEK ÉS JELRENDSZEREK

A szereplők mint jelek

A mű kapcsán nyelvtani ismereteket is feleleveníthetünk. A darab egyik központi kérdése a jelek és jelrendszerek témájához kapcsolódik, hiszen Caligula nem jelenik meg a darabban, csak jele, a szobor – Barakiás arról beszél, hogy Isten mit jelent – mit jelent a helytartóság? Minden és mindenki valaminek a jele, hiszen a jelek a saussure-i definíció szerint valamely önmagukon túli dologra mutatnak rá, és csak egymással való viszonyukban nyerik el végleges jelentésüket, tehát kölcsönös függőségük határozza meg őket.

A jel mindig valamilyen érzékszerveinkkel fölfogható (látható, hallható, tapintható) jelenség, amely csak akkor válhat jellé, ha egy közösség minden tagja elfogadja, jelként értelmezi. Tehát nem csak a tárgyak rendelkeznek jelentéssel, hanem az emberek is – pontosabban a darabban szereplők – mivel ők is képviselői valaminek, önmagukon túlmutató jelentéssel rendelkeznek.

Kérdés: Melyek azok a dolgok/jelek, amelyek jelölhetik egy ember társadalmi helyzetét, foglalkozását, pozícióját?

Válaszlehetőségek: Az öltözködéstől kezdve nagyon sok minden előfordulhat – érdemes ki- térni arra is, hogy ezek a dolgok miért és hogyan értelmezhetők jelként?

Feladat: Vizsgáljátok meg 3-4 fős csoportokban a szereplők rendszerét, próbáljátok „definiálni” őket, azaz megállapítani, hogy önmagukon, saját személyükön túl kit/mit jelentenek még?

A csoportok hallgassák meg – a szereplők nevének említése nélkül – egymás definícióit, és próbálják meg kitalálni, hogy melyik szereplőre vonatkozik!

A csoportokból egy-egy tag alkosson új csoportot, gyűjtse össze az összes – egy-egy szereplőre vonatkozó – definíciót, és készítsék el poszterre az egyes szereplők jelentésmezejét.

(Ebből remélhetőleg az is ki fog derülni, hogy a szereplők kiért/kikért tartoznak felelősséggel, kinek engedelmisséggel, stb.)

Petronius például a következőképp definiálja a maga jel-helyzetét:

Petronius *Az életem, zsidó –
Légiókat és provinciákat
És millió más életet jelent.
Tudod, ha én most megszegem parancsát,
Mi sül ki abból? Polgárháború.*

A szobor mint jel

Kérdés: Mit jelölhet egy szobor? Mi a különbség egy élő vagy egy már halott ember szobrának kiállítása között?

Vita: Ha felállíthatnátok iskolátokban/osztályotokban egy (valós vagy kitalált) ember szobrát, ki lenne az? Miért?

3-4 fős csoportokban vitassátok meg a kérdést, és írjatok rövid – fél oldalas – szoboravatási beszédet, amelyben meg is indokoljátok, miért pont a választott szobor a legméltóbb arra, hogy kiállítsák!

Kérdés: *Milyen érveket hoz fel Petronius a szobor felállítására mellett? Ebből kiindulva milyen jelentése/ jelentősége lehet annak, hogy a zsidó nép templomában eddig nem állt a császár szobra?*

Válaszlehetőség: *a függetlenség, belső szuverenitás lehetőségét jelenthette.*

Petronius:

*Ennek tehát most meg kell lennie.
Gondoljátok meg: egy ilyen szobornak
Nem a beléje olvasztott arany,
Még csak nem is a művészi ügyesség
Adja meg súlyát és becsét,
Hanem az, amit ábrázol s jelent.
Caligulát, urunkat, istenünket
Ábrázolja – Rómát jelenti.
Tetézi súlyát három légióm is,
Mely útra kelt, hogy idáig kísérje.
Ehhez képest kétség és vita nélkül
A templomban kell elhelyeznetek.*

Caligula szobra: *Mit gondoltok, mekkora tárgy Caligula szobra a darabban? Érveljétek is véleményetek mellett! A kép megtekintése után gondolkozzatok el azon, vajon miért ilyen a darabban megjelenő szobor? Mi lehet ennek a jelentősége?*

Caligula szobra

A parancs mint jel

Nagy hangsúlyt kapnak a drámában az írásos/szóbeli szövegek, főképp a császár parancsai, amelyeket Decius, a rendszeresen visszatérő követ közvetíti.

Az írott és kimondott szó, valamint – a követ által – a saját és közvetített szöveg különbsége is fontos kérdéssé válik tehát.

Decius felbukkanásai egyfajta struktúrát is teremtenek a drámában. Az ismétlődés állandóságába a megváltozó hírek és parancsok a folyamatos változás képzetét/illúzióját is becsempészik.

Feladat: Gondolkodjatok el azon, mi az a parancs, és vajon milyen tényezők motiválhatnak a betartására?

Miért jó/rossz, hogy Caligula személyesen nincs jelen, csak parancsai/szobra, azaz nyomok és jelek révén jelenik meg? Mi lehet ennek a dramaturgiai jelentősége?

Válaszlehetőség: Az, hogy a konfliktus nem személyek között, hanem a helytartó lelkében játszódik le, ez az ő belső drámája, nem olyan fajta konfliktus, mint például Kreón és Antigoné konfliktusa.

<i>Barakiás</i>	<i>Uram,</i>
	<i>Ha meghallgatnál, lenne egy tanácsom:</i>
	<i>Maradj közöttünk – és semmit se tégy.</i>
<i>Petronius</i>	<i>Szép szó a semmi. Semmit sem jelent.</i>
<i>Barakiás</i>	<i>Ne hidd, uram. Az életünk jelenti.</i>
<i>Decius</i>	<i>Csakhogy parancsa van, zsidó, PARANCSA!</i>
	<i>Először hallod? Úgy hívják: parancs.</i>
	<i>Ha megtagadja, Caligula egy újabb</i>
	<i>Parancsot küld, s ez annyi, mintha máris</i>
	<i>Öngyilkos lenne.</i>

Mitől függ egy szó jelentése az idézet szerint?

Mit jelent a parancs, mit jelent a semmivel szemben? Mire utalhat a nagybetűs írásmód?

Válaszlehetőség: A kommunikációs helyzettől – így lehet, hogy a semmi – mindent, azaz az életet jelenti, ez a szójáték lényege...

Milyen cselekvési/választási lehetőségek jelennek meg itt Petronius számára?

Válaszlehetőség: Itt merül fel először a tétlen ellenállás, a tétlen, nem cselekvő hatalom lehetősége – sem a nyílt ellenszegülés, sem a parancs betartása nem vezet sehová, illetve azonnali pusztuláshoz vezet.

(A dráma megtekintése után esetleg el lehet játszani azzal, hogy milyen parancsokat küldhet valójában Caligula – ezek a szövegek hiányoznak a drámából, a diákok maguk is megalkotják őket!)

A fogalmak mint jelek

Fókuszba kerülő fogalmak: Isten, a vallás

Kérdés: Miért jelentős az, hogy a szobrot éppen a templomban, és nem például a főtéren kell felállítania Petroniusnak?

Hogyan függ össze a vallás a hatalommal és a jelentéssel?

Mit jelenthet a vallás egy ember, egy nép számára?

Háttér: Mindez összefügg a vallási fanatizmus kérdéskörével és azzal is, hogy a hermeneutika, az értelmezés tudománya a Szentírás szövege kapcsán alakult ki – mindig a szent szövegek voltak azok – kiemelt jelentőségük miatt – amelyek a leginkább kiváltották az értelmezés és a magyarázat igényét.

A szövegben elhangzik az Isten szó két lehetséges „jelentése” – keressetek párosával érveket az állítások mellett/ellen:

Tételmondatok:

- „(Isten) A nép kifejezett / Akarata és nem szűnő reménye, / Hogy megmaradjon, s önmaga maradjon.”
- „Isten az ember önarcképe.”

Petronius

Mert hallod-e zsidó,
Mert hallod-e, egy premisszád hamis.
Egész beszéded arra építetted,
Hogy van egy örök, igaz úr.
Csakhogy ez nem igaz.
Te nálam is sokkal jobban tudod, hogy
Nincs ilyen isten.

Barakiás

Hogyhogy nincs, uram?

Petronius

Nincsen, zsidó. Csak hitetekben él.
Csak bennetek van – idekint sehol.
Mondjuk ki, most a legvégső szorultság
Perceiben, mondjuk ki valahára,
Hogy nincs, hogy nincs. Úgy nincs,
Mint Juppiter.
Úgy nincs, ahogy az egész Panteon nincs.
Minden további következtetés,
Mely rája épít: látszat és csalás.
A templom, ahol ő lakik: üres.
Bármit be lehet abba vinni, bármit,
S marad, mi volt: egy lakatlan terem
A lakatlan égbolt alatt.
Lehetetlened oktan. És, kérlek,
E szerint szíts békét vagy háborút.

Barakiás

Hát jó – nagyon is meglehet, hogy ő
Másutt sehol, csak tudatunkban él.

Isten? Mi az? Egy szó. Vallás? Mi az?

Afféle belső nyelvezet, afféle
Képes beszéd, kifejezési mód.
Mondom, lehet, hogy voltaképpen nincsen.
De amit jelent, az már igenis van.
Az nagyon is van. Tudod, mit jelent?
A népet, amely kimunkálta őt.
Tudod, miért olyan, amilyen? Mivel
Ilyen a nép is, amely létrehozta.
Tudod, ki ő? A nép kifejezett
Akarata és nem szűnő reménye,
Hogy megmaradjon, s önmaga maradjon.
Ezért a templom, ahol ő lakik,
A nép szellemi lakhelye. Aki
Idegen istent vinne be: a népet
Lakoltatná ki önmagából. Nincsen?
Éppúgy van ő, ahogy van öntudat!
De hát, uram, te mindezt nálam is
Jobban tudod, s csak azért tagadod le,
Hogy szépszerével, ellenállás nélkül
Foglalhasd el a templomot.

Petronius

Igaz.
Igaz, zsidó,
Isten az ember önarcképe. Így van.
Éppen ezért a szobrot nem viszem be.

● A PARANCS ÉS A PARANCS MEGTAGADÁSA

Drámajáték 1: Képzeljünk el különféle hierarchia-helyzeteket, és osszuk ki ezeket párosával a diákoknak – a feladat: mozgással, mimikával, de beszéd, hangok és segédeszközök nélkül, csupán a térközzel/testtartással dolgozva játsszák el ezeket az alá-fölérendelt viszonyokat.

Drámajáték 2: Képzeljünk el különböző hierarchia-helyzeteket, amelyeket ki is osztunk a diákok között. Párosával, vagy kisebb csoportban alkossanak meg olyan szituációkat, amelyekben az egyik fél parancsokat ad a másiknak. Melyik parancsot lehet még végrehajtani, milyeneket nem? Hogyan lehet rávenni valakit arra, hogy teljesítse a parancsot? Ez szituációként eltérő lehet, de mindenképpen legyen benne valamilyen fokozatosság. (Fenyegetéssel, ígérettel, józan észre való hivatkozással, udvariassággal, stb.)

Lehetséges párosok (a lista bővíthető): anya-gyerek, apa-gyerek, tanár-diák, orvos-beteg, parancsnok-közlegény, idősebb diák-fiatalabb diák, uralkodó-alattvaló, rendőr-gyanúsított, főnök-beosztott, idősebb testvér-fiatalabb testvér, stb.

Drámajáték 3: Olyan osztályban, amely nem ismeri még Örkény *Tóték* című drámáját, eljátszatható kis csoportokban a következő szituáció: Egy család egyetlen fia az orosz fronton szolgál a második világháborúban. A fiú parancsnoka, az Őrnagy úr, a fiú szüleihez érkezik látogatóba Mátraszentannára, egy kis üdülőfaluba. Fiuk érdekében a család mindent elkövet, hogy a parancsnok jól érezze magát. A súrlódások azonban folyamatosak. Tót Lajos, a korábban nagy tiszteletnek örvendő családfő és tűzoltóparancsnok egy ízben arra kényszerül, hogy ásitás ellen a szájába vegye az Őrnagy zseblámpáját.

Mit gondoltok, vajon teljesíti-e Tót, a felnőtt és köztisztviselőben álló községi tűzoltó az Őrnagy megalázó kérését? Ha igen, miért, ha nem, miért nem?

Drámajáték 4: Esetleg még jobban el lehet távolítani ezt a kérdést: képzeljünk el egy szerepjátékot, amelyben szerepel a tigris, a medve, a szarvas, a sas és a nyúl. Az oroszlán az állatok királya, aki épp nincs jelen, de helytartója, a tigris, azt a parancsot viszi az állatoknak, hogy minden nap ki kell dönteni egy fát az erdőben, és elszállítani, hogy az oroszlán palotát építsen belőle magának. Aki nem vesz részt a munkában, azt az oroszlán megeszi. Vajon hogy reagálnak erre az állatok? Mit mondanak magukban, mit mondanak egymásnak?

● A CALIGULA HELYTARTÓJA MINT VITADRÁMA

A Caligula helytartója azon drámák sorába tartozik, ahol a szöveg a cselekvéstől a fokozottabb gondolatiság, filozofikusság, esszéizálás irányába halad. Székely János darabjai többségének meghatározó eleme a vita, gyakorta a hitvita.

Az expozíció: a darab felütése is hangsúlyos, a zsidó küldöttségből a parancs közlése után csak Barakiás marad – látszólag Petronius foglyaként – a helytartóval, és itt, ebben az első vitában (amelyben a beszélgető feleket valóban a másik megértésének vágya vezeti) rendül meg Petronius kezdeti magabiztossága. Itt kezd el kételkedni látásmódja helyességében – és ez a kételkedés a darab során egyre inkább közelíti az álláspontokat, egészen Petronius önfeláldozó – bár Caligula halálával feleslegesnek bizonyuló – hősiességéig. „Amikor a vita az eldönthetetlenség csúcs-, avagy holtpontjára érkezik, Barakiás – a retorika dramaturgiai törvényei szerint – beveti az adott helyzetben lehetséges legsúlyosabb érvet: „... szabad-e egy népet eltörölni, / Csak hogy a császár óhaja beteljen?” Ettől a pillanattól kezdve a helytartó meginog, anélkül, hogy feladná önként vállalt parancsteljesítő katona szerepkörét, tágítani kezdi annak határait, és a hatalomból eredő felelősséget kiegészíti az erkölcsi felelősség árnyalataival.

Feladat: Az első felvonás nagy részét Petronius helytartó és Barakiás főpap beszélgetése teszi ki. Kettesével képzeljétek el ezt a beszélgetést: milyen a helyszín (a szerzői utasítás szerint: Terem Sidonban, Petronius helytartó ideiglenes szállásán...), milyen a díszlet, a jelmezek, a beszélgetők mozgása, egymáshoz képest elfoglalt pozíciója...?

Feladat: Válogassátok ki, hogy az alábbi érvek közül melyiket mondhatja Petronius és melyiket Barakiás, és próbáljátok meg sorba rendezni őket – rekonstruáljátok, hogyan halad előre a vita!

ÉRVEK:

- a) A császár parancsát beteljesíteni a zsidók számára egyenlő a nemzethalállal.
- b) A hatalmas Római Birodalom hódításon nyugszik, de csupán a fegyver nem teremti meg a belső egységet, a birodalom hajlamos szétszűlleni. Belső egységet kell tehát teremteni, amelyre jó eszköz a közös vallás. Augustus is ezért nyilvánította istenné magát. A Római Birodalmat pedig fent kell tartani minden áron, mert különben káosz lesz.
- c) A katonaság is a császárt és annak helytartóját támogatja.
- d) A szobor bevitele a templomba egyenlő a nép megsemmisítésével és a templom lerombolásával.
- e) A szobor Caligulát, urunkat, istenünket jelenti.
- f) A szobrot lehetetlen a templomban felállítani.
- g) A szobrot muszáj bevinni a templomba.
- h) A zsidók nyáron ledöntötték a császár szobrát – maguk vívták ki maguk ellen a császár haragját, most akkor már ne ellenkezzenek.
- i) Az Isten tiltja a bálványimádást, ezért faragott képet az Úr templomába bevinni nem lehet.
- j) Azért lehetetlen bevinni a szobrot, mert mihelyt csak a templom küszöbére lépnek, az Úr onnan elköltözik, nem az Úré többé az a templom, ezért nem lehet a szobrot az Úr templomába bevinni.
- k) Ha a Birodalom széthullik, az népei számára nem a káoszt, hanem a szabadságot jelenti.
- l) Ha nem teljesül a császár parancsa, az polgárháborúhoz és káoszhoz vezet, valamint a saját élete is veszélybe kerül, de ez a legkevesebb.

MEGOLDÁS (SORREND ÉS MEGSZÓLALÓK)

- P. A szobor Caligulát, urunkat, istenünket jelenti. (e)
- P. A katonaság is a császárt és annak helytartóját támogatja. (c)
- B (zsidók) A szobrot lehetetlen a templomban felállítani. (f)
(zsidók) A szobor bevitele a templomba egyenlő a nép megsemmisítésével és a templom lerombolásával. (d)
- P. A zsidók nyáron ledöntötték a császár szobrát – maguk vívták ki maguk ellen a császár haragját, most akkor már ne ellenkezzenek. (h)
- P. A szobrot muszáj bevinni a templomba. (g)
- P. A hatalmas Római Birodalom hódításon nyugszik, de csupán a fegyver nem teremti meg a belső egységet, a birodalom hajlamos szétszűlleni. Belső egységet kell tehát teremteni, amelyre jó eszköz a közös vallás. Augustus is ezért nyilvánította istenné magát. A Római Birodalmat pedig fent kell tartani minden áron, mert különben káosz lesz. (b)
- B. Ha a Birodalom széthullik, az népei számára nem a káoszt, hanem a szabadságot jelenti. (k)
- B. Az Isten tiltja a bálványimádást, ezért faragott képet az Úr templomába bevinni nem lehet. (i)
- B. Azért lehetetlen bevinni a szobrot, mert mihelyt csak a templom küszöbére lépnek, az Úr onnan elköltözik, nem az Úré többé az a templom, ezért nem lehet a szobrot az Úr templomába bevinni. (j)
- B. A császár parancsát beteljesíteni a zsidók számára egyenlő a nemzethalállal. (a)
- P. Ha nem teljesül a császár parancsa, az polgárháborúhoz és káoszhoz vezet, valamint a saját élete is veszélybe kerül, de ez a legkevesebb. (l)

Megoldáskeresés: Ezek után kettesével próbáljanak a diákok egy megoldási tervet kidolgozni a problémára.

(Valószínűleg be kell látniuk, hogy kevés esély van olyan megoldásra, amelyben a „kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad”.)

Problémafa és megoldási terv: a papír közepére felírjuk a problémát, amely többféleképpen is megfogalmazható – illetve próbáljuk meg a legalapvetőbb problémát, a kiinduló okot megkeresni, pl.: A birodalom vezetője zsarnok. A papír alsó felére kerülnek a probléma okai, a felső részére pedig ennek az oknak a következményei.

Ezek után gondolkodjunk el azon, milyen megoldások találhatók a problémára, amelyek a következményeket is megoldják.

El lehet vonatkoztatni a konkrét szövegtől, és általánosságban is lehet gondolkozni azon, hogy milyen okok vezethetnek a zsarnokság/diktatúra kialakulásához, és melyek a diktatórikus rendszer következményei.

Feladat: A darab során a vitázó felek álláspontja egyre közeledik – hogyan jelzik ezt a darab képei? Tegyétek őket sorrendbe!

● A HAZUGSÁG

Székely János nem csak drámaíró, hanem költő is volt, a darabba is beillesztette egyik versét, amelynek témája az, hogy a hazugság a természet törvénye.

Feladat: A vers egyik sorának felhasználásával, fagocitátum (körbeírás) technikával* alkossatok verseket a hazugság témájához.

„Kivétel az eleven világban / Ki annak vallja önmagát, ami.”

Hallgassuk meg közösen a megszületett alkotásokat, majd asztalterítő-technikával gondolkozzanak el a diákok a vers másik állításáról:

„Hazugság az élet igazsága.”

A vers:

*A lódarázs, ha nyíló napraforgó
Szirmára száll,
De jól is illik akkor a virághoz!
De jámbor is! De könnyed és finom!
Hinnéd, maga a napraforgó szülte,
Sziromból lett, és maga is szirom.
S a darázslégy, ha mozdulatlan zümmög
A levegőben? Ő viszont csodás
Mimikrivel azt tudja elhitetni,
Hogy mérge van, hogy szúr, hogy ő darázs.
Tökéletes darázsmezt ölt magára,
És félik, noha senkinek se vét.*

*És nézd a kék, a zöld aktíniákat
S az óceán más állatfajait!
Tetőtől talpig virágokká váltak,
Csak hogy becsapják áldozataik.
Lepkék levéllé, levelek szirommá,
Szirmok karommá gyúrják lényüket,
Hogy lépre csalják éhes eleségük,
Vagy megtévesszék ellenségüket.*

*Kivétel az eleven világban,
Ki annak vallja önmagát, ami.
Mindenhol úgy van, hogy a vad szelídnek,
A szelíd vadnak akar látszani.
Akar? Na persze, nem maguk akarnak,
Hisz alkatáról senki sem tehet.
Az öntudatlan bölcsességű élet
Akarja bennük—hogyan megéljenek.*

*Álság, hamisság, rászedés, gyalázat.
Mocskot találsz a földön, semmi mást.
Nem is tudom, mi emberek, mi végre
Tagadnók meg a végső tanítást,
A törvényt, a vad világparancsot,
Melyet maga a természet hozott,*

*Azt, hogy: Hazudj!
A hazugság az élet igazsága.
Légy becsstelen, hazudj!*

* „Fagocitátum”: Az első csoporttag az alapidézet elé és után is ír egy mondatot. A második csoporttag a létrejött szöveg elé és mögé is ír egy mondatot. A harmadik csoporttag ugyanígy... Az utolsó csoporttag is elé- és mögéírással fejezi be a szövegalkotást. (Forrás: Pethőné Nagy Csilla: *Irodalom 9-12. A tankönyvsorozat tanulási módszerei, technikái*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest)

● AZ EMBERI SZABADSÁG KÉRDÉSKÖRE

Feladat: Pókháló-ábrával gyűjtsétek össze, mire asszociáltok a szabadság fogalma kapcsán? Mit jelent az ember szabadsága, létezik-e teljes szabadság?

Feladat: Egészítsétek ki a párbeszéd hiányzó mondatait a megadott szavakkal a szöveg logikájának megfelelően!

Végig. / Bármit. / teljes és korlátlan / Hát megölném apám, / Semmit. / Muszáj,

Barakiás *Értem. Hatalma meddig terjed?*
Petronius *.....*
Barakiás *Most nem széltében: mélységében kérdem.*
Petronius *Úgy, úgy. Mindvégig.*
Barakiás *Nem lehet, uram.*
Kérdésem ez: mit parancsolhat?
Petronius *.....*
Barakiás *Ejnye, uram, te félreértesz engem.*
Mit parancsolhat, hogy meg is tegyék?
Petronius *Bármit, zsidó. Hatalma*
Barakiás *Nézd például, ha azt*
Parancsolná, hogy öld meg az apádat,
Te mit tennél?
Petronius *.....*
(kis gondolkodás után)
Vagy, elkerülve bosszúját, megölném
Önmagamat.
Barakiás *Mást nem tehetnél?*
Petronius *.....*
Barakiás *Megfoghatatlan. És gyakran parancsol*
Effélét?
Petronius *Olykor.*
Barakiás *És ti szót fogadtok?*
Petronius *....., öreg. Ilyen a hatalom.*
E nélkül van jog és van birodalmi
Istenvallás, de birodalom nincsen.

Ezután olvassuk tovább a dialógust:

Barakiás *Irtózatos, uram, irtózatos.
Hát mik vagytok ti? Rabszolgák? Kutyák?
Hát megérjük mi nektek, hogy miattunk
Tigrist neveltek magatok fölé?*

Petronius *Nevel a bánat: megterem magától.*

Barakiás *Hogyhogy magától? Tőletek, uram!
A hatalom természetes
Végső határa az a pont, ameddig
Az alattvalók hűsége kitart.
Ha nincs ilyen pont, méltóságát veszti
Az emberélet. Szégyen lesz leélni.*

Petronius *Lehet, öreg. Biz'isten meglehet, de
Mert parancsától függünk mindahányan,
Ezen most már az isten sem segít.*

Barakiás *Hát nem, uram! Mentséged öncsalás.
Mert ahogy ti a parancsától függök,
Úgy függ parancsa tőletek.
Ne hajtanátok végre bármit,
Nem parancsolhatna akármit.*

A hatalom természetes / Végső határa az a pont, ameddig az alattvalók hűsége kitart – mondja Barakiás, Petronius azonban már úgy idézi ezt a mondást, hogy: „A hatalom természetes / Végső határa az a pont, ameddig / Az alattvalók türelme kitart.” („Csakhogy nem így van. Az alattvalók / Kis türelmét egy polgárháború / Kilátása a végtelenbe nyújtja. Soká várunk még?”)

Hogyan változik meg a szöveg Petronius saját értelmezésében?
Felmenthető-e így már a hatalmat kiszolgáló Petroniusok tömege?

● SZÍNHÁZLÁTOGATÁS UTÁNI FELADATOK

● ELSŐ REFLEXIÓK

Feladat: Fogalmazzatok meg öt kérdést az előadással kapcsolatban, majd cseréljétek ki füzeteket padtársaitokkal, és próbáljátok megválaszolni egymás kérdéseit. Közösen is hallgassatok meg néhány kérdést és választ!

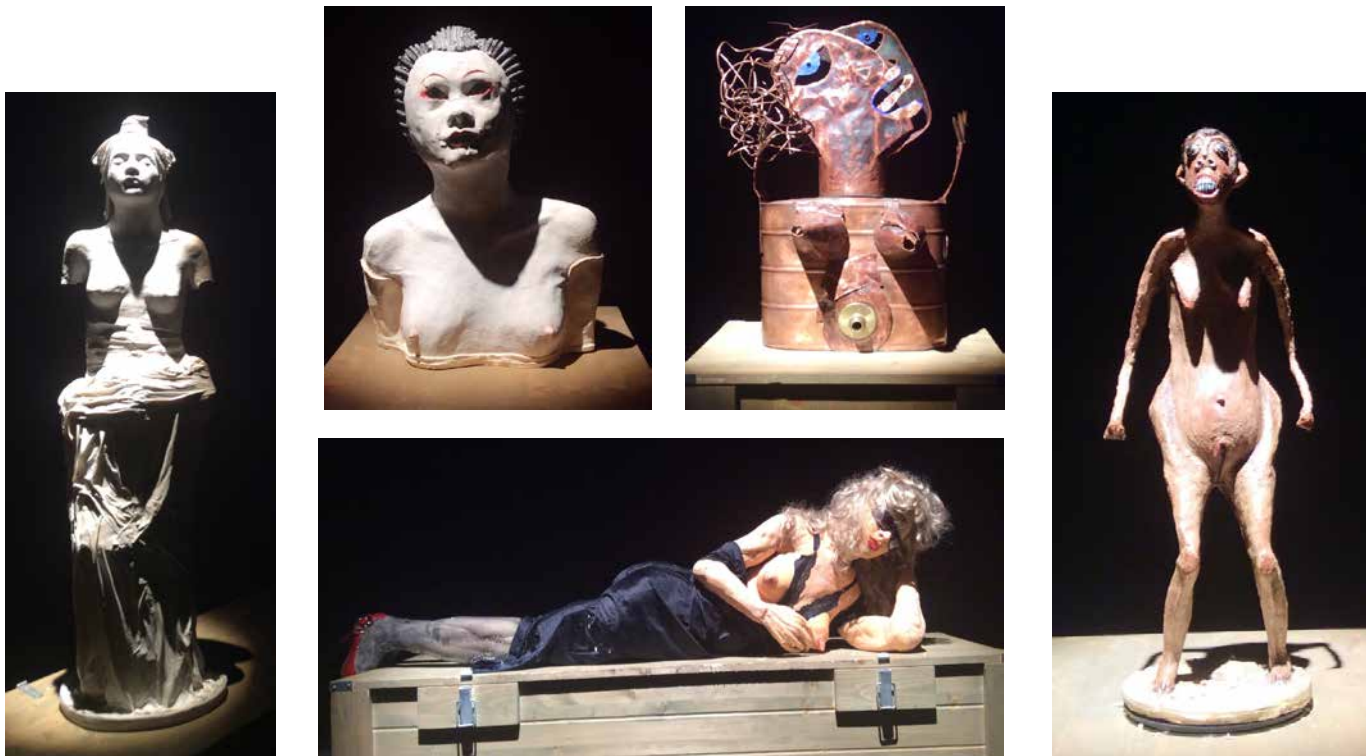
● A DÍSZLET

A rendezés hangsúlyos eleme a díszlet. A stilizált, látványosan több művészettörténeti korszakból származó műalkotások a történelem és a történet ciklikusságát hivatottak hangsúlyozni. A szobrok között csak nőalakok találhatóak, miközben nők nem szerepelnek a drámában.

Feladat: Milyen – nők által képviselt – értékek, tulajdonságok hiányoznak a drámából? Gyűjtésük össze fürtábrával a nőiség lehetséges jelentéseit!

„Nem reprók. Az viszont tudatos, hogy melyik milyen. Első és legfontosabb: mind nőalak. Kettő: mind hasonlít, hajaz valamire, egy adott nagy korszak szobrára. Ami összetörik, az az ósanya, a Villendorfi Vénusz, ami még a matriarchátusban élő emberiség jelképe, van az afrikai, ami az emberiség bölcsője – az ő nemi szervét nézegeti Probus a második kép elején – mind onnan jöttünk... germán, római, van egy japán – az is egy nagy kultúra..., van egy kariatida, az Akropoliszról, van egy kubista – mi egyszerűen Pucassónak hívjuk, és a kombinés, ami Giacometti huszadik század végi hiperrealizmusát hozza. Összesítés: 6000 év emberi kultúráját hivatott ábrázolni, a hetedikkel: ami a gyűjtőszervenvedély. Petronius egy műgyűjtő.”
(Szikszai Rémusz)

A rendező állításai kiegészíthetők azzal, hogy a hazugságról szóló versek közben Probus a kariatidáról lép egy maszkot/álarcot.

A díszlet fontos eleme a Caligulát ábrázoló szobor: az a szobor, amely az egész drámai konfliktus kiváltója.

Mit sugall az, hogy ez a szobor még a többihez képest is elenyészően kicsi – és egy hozzá képest viszonylag nagy talapzaton áll?

A talapzaton kulcslyuk van – Petronius a darab közben el is kezdi nyitogatni a talapzatot, de mintha megriadna attól, hogy mi lehet benne, gyorsan visszacsukja. A talapzatot végül csak az elmaradt katarzisz után nyitja ki, és kiemel belőle egy csecsemőt: egy befőttesüvegben. A képsorral Szikszai Rémusz összefüggő interpretációt ad a nézőnek, amely csak a vizualitás szintjén tárul fel.

Próbáljuk meg értelmezni ezt a láncolatot a darab tematikájával összefüggésben!

Válaszlehetőség: A darabban Caligula nem lényeges – mivel itt nem konkrét személyekről, hanem elvekről, fogalmakról, a hatalom kérdéseiről vitatkoznak. Caligula személytelen hatalom, csak levelek és küldöncök útján jelenik meg, nem a szobor a kérdés, hanem az, hogy Petronius és Barakiás mit kezd a szoborral. A helyzetet azonban nem lehet megoldani – már csak azért sem, mert – ahogy a plakát is sugallja – a történelem ciklikus, mindig megtermi a maga zsarnokait. Talán erre utalhat a csecsemő, amelynek láttán Petronius végképp összeomlik.

● A SZÓRÓLAP

Kérdések: Milyen fontos motívumok fedezhetők fel a plakáton, és ezek hogyan hozhatók kapcsolatba az előadással?

Hogyan függ össze a csecsemő-motívum a nők jelenlétével illetve hiányával?

Hogyan függ össze az előadás időkezelésével az a momentum, hogy a plakáton ábrázolt alak farmernadrágot hord?

Vajon miért van ez az alak háttal, a csecsemő viszont szemben? Emlékezzetek vissza a dráma nyitóképre – hogyan jelenik meg a főszereplő?

Mi lehet a jelentősége annak, hogy a dráma szerzője és címe a befőttesüveg címkéjén van feltüntetve?

Milyen további ellentéteket találtak a képen?

Válaszlehetőségek: A motívumok (föld, víz, gyermek, felnőtt, ég, szárazság, stb.) metaforikusak, így értelmezési körük viszonylag tág lehet.

A nők csak szobrok formájában vannak jelen, a csecsemő befőttesüvegben: konzerválva, az idő megállítva, a nők lényegüktől megfosztva, stb.

A farmer a jelenidejűség jele, köznapi, könnyű azonosulás megteremtése.

A darab nyitó jelenetében Petronius a közönségnek háttal, hátulról megvilágítva, cigarettázva jelenik meg – a cigarettafüstöt a megvilágítás hangsúlyozza.

A címke a befőttesüvegen több mindent jelenthet – sűrítés, konzerválás, pusztán hangsúlyozás – a gyerekek fantáziájától függően sok válasz elfogadható.

Ellentétek: víz és kiszáradt föld; a víz mint életelem és mint fenyegető veszély; üvegben lévő magzat és anyaméhben lévő magzat; férfi és nő; látható és láthatatlan; védettség és kiszolgáltatottság; stb.

Kölcsey és Vörösmarty mellé: A romantikus történelemfilozófia, a történelem linearitásának/ciklikusságának kérdésköre is alkalmas a párhuzamra. A darab azt hangsúlyozza, hogy a történelem ciklikus, és a véletlen/sors igazgatja, nincs irányító hatalom.

Petronius Sétáljunk át. Ne búsulj, Decius.

Az örült ember meghal egy napon,

És vele hal az örült hatalom.

Decius Mit áltatod magad?

Míg hatalom van, örök a veszélye,

Hogy megörül, mert örült ül beléje.

Decius: Ezután is / Jönnek örültek és örült helyzetek. / Sosem lesz úgy, hogy az örültek ránk ne kényszerítsék örültségüket – mert e nyomorult faj / Bármire kényszeríthető.

Kapcsolódási pontok: Vörösmarty Mihály: Előszó („Öröm - s reménytől reszketett a lég (...) És bánatában ősz lett és öreg.”); Vörösmarty Mihály: *Az emberek* 6.-7. strófa, Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas* 2. strófa.

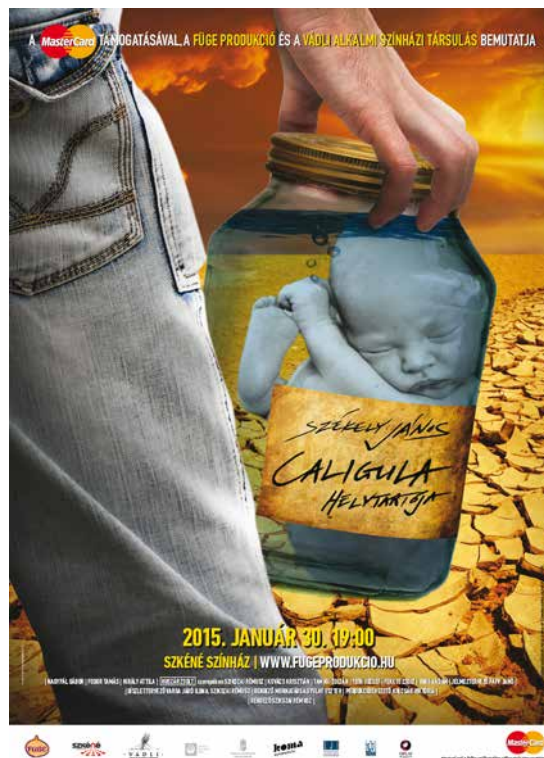
A szórólapon látható képpel gondolatébresztő módon összeköthetők Pilinszky János versei is – pl. a *Késő kegyelem* című művével.

A diákok vajon pozitívnak vagy negatívnak értékelik a darab megoldását?

Petronius vajon megmarad-e hősnek Caligula halálakor? Vagy önfeláldozása nevetségessé válik, és minden hibája, amit felmentett a szorongató helyzet (pl. az ártatlan segédtsztek kivégeztetése) terhelő vádként hullik vissza rá?

Pilinszky János: Késő kegyelem

*Mit kezdjen, akit elitelt,
de fölmentett később az ég,
megvonva tőle a halált,
mikor már megadta magát?
Kit mindenétől üresen
talált a szörnyű kegyelem,
megsemmisülten, mielőtt
a semmi habjaiba dőlt!
Mit kezdjen itt! Közületek
talányait ki fejtí meg?
Szorongva anyját kémléli:
ha elzokoghatná neki!
Fogódzanék akárkibe,
de nem lesz soha senkije;
szeméből, mint gazdátlan ág,
kicsüng a pusztuló világ.*

„Ez a legutolsó fordulat (Caligula halálhíre) azt jelenti, hogy a fenségesség esztétikai minősége groteszkbe, a szerepváltással pozitívba lendült morális arculat súlyos értékvesztésbe vált ált. Petronius minden tévedése és bűne (az ártatlan segédtsztek kivégzése), ahelyett, hogy a klasszikus modell szerint kegyelmet nyerne a hősi halálban: mind terhelően hull rá, mégpedig karikatúraszerű torzulással. [...] A társadalom – mint a természeti törvény érvényességi köre – az emberi viszonyok hierarchizáltsága miatt válik embertelenné. Bármely erkölcsi értékszempont fölé állítható egy másik, mely a nézőpont függvényében magasabb rendűnek mutatkozik. Az emberi hierarchiában minden „egyed” helyettesíthető, emiatt nemcsak a személyeket összefűző viszonylatháló relatív stabilitása, hanem az erkölcsi értékrend is az abszurditásig összezavarodik.” (Szász László)

● TOVÁBBI ÉRTELMEZŐ FELADATOK

Jelek és jelrendszerek: Melyek azok a színpadi elemek (kellékek, díszlet, világítás stb.) amelyek jelként működhetnek, többletjelentést hordozhatnak?

Válaszlehetőségek: a cigaretta, a szemüveg, a térkép, a gurulós fotel, a szobrok, a katonai csizmák, a színhasználat, stb. A világítás nagyrészt éles fényeket használ – ez utalhat a gondolkodás világosságára is, illetve hangsúlyozza a látszat és valóság, igazság és csalás kérdését is.

Expozíció: Idézzétek fel, milyen képpel kezdődik az előadás, és gondolkodjatok el azon, hogy vajon miért lehet hatásos a nyitókép!

Válaszlehetőség: Petronius háttal ül a fotelben, cigarettázik, hátulról van megvilágítva, jóformán csak egy füstfelhőbe burkolózó emberi alak látszik.

Időkezelés: A szerzői utasítás múltidejűségével („Megtörtént”) szemben a rendezői koncepció a jelenidejűséget emeli ki. Gyűjtsétek T-táblázatba a korhűséget és a jelenidejűséget erősítő elemeket!

Válaszlehetőségek: Korhű: kicsit a ruhák, bár ez is valamiféle katonai öltözéket imitál inkább, Petronius köpenye, a kis fiolás méreg (bár üveg volt már?) – Jelen idejű: a szemüveg, a cigaretta, a térkép, a gurulós fotel, a faládák, a szobrok).

Színek, számok, jelmezek: A szereplők rendszerét a hármas szám jelzi. Hárman vannak a zsidó előkelőségek, a követek (Decius és két szolgálja) és Petroniusék (Petronius, Lucius, Probus), illetve hat darab szobor van (plusz Caligula). A jelmezekben elsősorban a piros és fekete színek dominálnak. Vajon miért? Milyen színek, jelmez-elemek jelzik a szereplők összetartozását, illetve emelik ki a szereplők hármasan belüli hierarchia-viszonyokat? Milyen más csoportosítást tesznek lehetővé a jelmezek és a színhasználat?

Válaszlehetőségek: A követek hasonló ruhában vannak, ám Decius szemüveget hord és fekete köpenyt, Petroniusnak palástja van, a zsidók díszes ruhája és sálja nehezen megkülönböztethető, talán a király öltözéke a legdíszesebb.

A fekete szín dominál minden szereplőnél, Decius és Petronius egyaránt hosszú köpenyt/köntöst viselnek, a négy szolga ruhája szinte azonos, a piros szín Petronius székén és Barakiás sálján fedezhető fel, illetve Caligula szobrának talapzatán, így a szereplők rendszerében Petronius-Barakiás-Caligula hármasa nagyobb hangsúlyt kap.

Látható és láthatatlan: Egy rendezés fontos eleme, hogy mit mutat meg a színpadon, és mit bíz a nézők képzeletére. Kik és milyen események nem jelennek meg a színpadon? Miért ezek? Milyen események jelennek meg jelzésszerűen?

Válaszlehetőségek: Caligula és a zsidó nép hiánya már a dráma szövegében is hiányként van jelen. Ami Palesztínán vagy a helytartóság épületén kívül történik, azt csak elképzeljük, a három kivégzés is feltűnően stilizálva jelenik meg – nyilván, mert nem a realiztikus ábrázolás a hangsúlyos a dráma egyik értelmezési síkján sem.

• SZAKIRODALOM

Székely János, Caligula helytartója, In: Erdélyi magyar drámaírók 1918-2002, III., Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 229-299.

Éger Veronika: Székely János történelmi drámái, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Kolozsvár, 2001.

Elek Tibor: Székely János. Monográfia, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.

Gondolkodjunk 3D-ben!, szerk. Takács Viktória, Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, Bp., 2014.

Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tatár Csilla, Tisza László, Történelem 2., Kr. e. 500-tól Kr. u. 1000-ig, Reáltanoda Alapítvány. 1996.

Madocsai László, Irodalom a középiskolák IV. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999.

Szakolczay Lajos, Vonások Székely János arcképéhez, In: Uő., Sorsszerűség, álm, etika. Tanulmányok, esszék, kritikák, Holnap Kiadó, 2012.

Szász László, Egy szerencsés kelet-európai. Székely János, Új Mandátum, Bp., 2000.

S Z Í N L A P

Székely János

CALIGULA HELYTARTÓJA

a FÜGE és a VÁDLI Alkalmi Színházi Társulás közös előadása

Huszár Zsoltra emlékezve

A Zsámbéki Színházi Bázis támogatásával

- P. Petronius római patrícius, Caligula szíriai helytartója: NAGYPÁL GÁBOR
 - Decius római lovag, Caligula állandó követe: KIRÁLY ATTILA
- Lucius, fiatal római nemes, Petrónius segédtsztje: Huszár Zsolt szerepében SZIKSZAI RÉMUSZ
 - Probus, egy germán származású segédtszt: KOVÁCS KRISZTIÁN
 - Agrippa, Palesztína királya: TAMÁSI ZOLTÁN
 - Barakiás, a jeruzsálemi templom főpapja: FODOR TAMÁS
 - Júdás, zsidó politikus, az államtanács tagja: TÓTH JÓZSEF
- Decius két segédtsztje: VARGA ÁDÁM, JASKÓ BÁLINT/ORBÓK ÁRON
 - Jelmeztervező: PAPP JANÓ
- Díszlettervező: VARGA JÁRÓ ILONA, SZIKSZAI RÉMUSZ
 - A rendező munkatársa: GYULAY ESZTER
 - Produkciós vezető: KULCSÁR VIKTÓRIA
 - Rendező: SZIKSZAI RÉMUSZ
 - Az előadás hossza: 80 perc egyben

Az előadásról még több kritika, fotó, infó: www.szkene.hu